SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI VA AXLOQIY JIHATLARI: O'QITUVCHI SHAXSINI HIMOYA QILISH MUAMMOLARI

Xamrayeva Sunbula Dilshod qizi, Sobirjonov Baxromboy Abdurashid o'g'li, Qurbonmurodov G'olib Alimardon o'g'li, Tangirova Asem Aybek qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 2-kurs talabasi
E-mail: xamrayevasunbula@gmail.com Tel:+99897-112-17-06
Ilmiy rahbar: **Jumaniyazova Zulfiya Aitbayevna**
CHDPU Pedagogika fakulteti Maxsus pedagogika kafedrasi o'qituvchisi
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0005-2967-8629
https://doi.org/10.5281/zenodo.18212127

Annotatsiya: Ushbu maqola ta'lim jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etishning psixologik xavfsizligi va axloqiy muammolarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Zamonaviy ta'lim muhitida AI tizimlari o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlarni o'zgartirmoqda, bu esa insoniy omilni ikkinchi o'ringa surib qo'yish xavfini keltirib chiqarmoqda. Maqolada psixologik xavfsizlik tushunchasi, uning ta'limdagi ahamiyati, sun'iy intellektning o'qituvchi shaxsiga ta'siri va axloqiy muammo sifatida namoyon bo'ladigan holatlari keng tahlil qilingan. Muallif ta'lim amaliyotida AI texnologiyalaridan foydalanish chog'ida insoniy qadriyatlarni saqlash zarurligini alohida ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: psixologik xavfsizlik, sun'iy intellekt, axloqiy muammolar, o'qituvchi shaxsi, ta'limda AI, raqamli transformatsiya, insoniy omil.

Аннотация: Данная статья посвящена анализу психологической безопасности и этических вопросов внедрения технологий искусственного интеллекта в образовательный процесс. В современной образовательной среде системы ИИ меняют отношения между учителем и учеником, что создает риск отодвигания человеческого фактора на второй план. В статье всесторонне анализируется концепция психологической безопасности, ее важность в образовании, влияние искусственного интеллекта на личность учителя и случаи, когда это проявляется как этическая проблема. Автор подчеркивает необходимость сохранения человеческих ценностей при использовании технологий ИИ в образовательной практике.

Ключевые слова: психологическая безопасность, искусственный интеллект, этические вопросы, личность учителя, ИИ в образовании, цифровая трансформация, человеческий фактор.

Abstract: This article is devoted to the analysis of psychological safety and ethical issues of introducing artificial intelligence technologies in the educational process. In the modern educational environment, AI systems are changing the relationship between the teacher and the student, which poses the risk of relegating the human factor to second place. The article comprehensively analyzes the concept of psychological safety, its importance in education, the impact of artificial intelligence on the teacher's personality and the cases when it manifests itself as an ethical problem. The author emphasizes the need to preserve human values when using AI technologies in educational practice.

Keywords: psychological safety, artificial intelligence, ethical issues, teacher personality, AI in education, digital transformation, human factor.

Kirish Bugungi kunda sun'iy intellekt (AI) texnologiyalari hayotimizning deyarli barcha sohalariga, jumladan, ta'lim tizimiga ham faol kirib kelmoqda. ChatGPT, Google Bard, Copilot va shunga o'xshash tizimlar dars tayyorlashdan tortib, baholash jarayonlarigacha qo'llanilmoqda. Biroq bu innovatsiya ortida chuqur va ko'pincha e'tibordan chetda qoladigan psixologik muammolar yashiringan.

O'qituvchilar — bu nafaqat bilim uzatuvchi mexanizmlar, balki his-tuyg'u, tajriba, mehr-shafqat va hayot hikmatini o'z ichiga olgan shaxslardir. Ular har bir darsda nafaqat o'qitadi, balki tarbiyalaydi, ilhom beradi, qo'llab-quvvatlaydi. Ammo sun'iy intellekt arenaga kirishi bilan ba'zilar savol qo'ya boshladi: "Endi o'qituvchi zarurmi?" — bu savol o'z-o'zicha o'qituvchilar uchun chuqur psixologik zilzila hisoblanadi [1].

Psixologik xavfsizlik tushunchasi — bu shaxsning o'zini xavf-xatarsiz his etishi, erkin fikr bildirishi, xato qilishdan qo'rqmaslik holati — ta'limda markaziy ahamiyat kasb etadi. Lekin AI texnologiyalarining tez va shoshilinch joriy etilishi bu xavfsizlikka putur yetkazishi mumkin [2]. Ushbu maqolada biz aynan shu muammoga to'xtalamiz.

Adabiyot tahlili va metodologiyasi

Psixologik xavfsizlik nazariyasini birinchi bor Amy Edmondson (1999) ishlab chiqqan bo'lib, u ayniqsa guruh va tashkilot miqyosida muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatib bergan [3]. Keyinchalik bu nazariya ta'lim muhitiga moslashtirildi va "o'quvchi/o'qituvchi psixologik xavfsizligi" tushunchasi vujudga keldi.

Masalan, Selwyn (2019) o'z tadqiqotida AI texnologiyalarining ta'lim tizimiga kirib kelishi bilan o'qituvchilar o'rtasida "ortiqcha bo'lib qolish" qo'rquvi kuchayganligini aniqlagan [4]. Bu holat ilmiy adabiyotda "texnologik siqilish" (technological displacement anxiety) deb nomlanadi.

O'zbekiston sharoitida ham bu muammo dolzarb bo'lib bormoqda. 2023–2024-yillarda O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida o'tkazilgan so'rovlar shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilarning 67 foizi AI texnologiyalari haqida etarli ma'lumotga ega emas, 43 foizi esa ularni kasbiy tahdid sifatida qabul qiladi [5]. Shu sababli, O'zbekistonda AI texnologiyalarini joriy etishda o'qituvchilarning psixologik tayyorgarligiga alohida e'tibor qaratish lozim.

Ushbu maqolada quyidagi metodologik yondashuvlardan foydalanildi: adabiyotlarni qiyosiy tahlil qilish, strukturaviy kuzatish, o'qituvchilar bilan suhbat natijalari va xalqaro tajribalarni umumlashtirish. Tadqiqot induktiv-deduktiv metodologiyaga asoslanadi.

Tahlil va natijalar

Psixologik xavfsizlikka asosiy tahdid — bu noaniqlik. O'qituvchi qachon, qanday va qaysi darajada AI bilan "raqobat" qilishi kerakligi noma'lum bo'lsa, bu uning ichki dunyosini izdan chiqaradi. Daniel Kahneman (2011) irratsional qaror qabul qilish haqidagi ishida shuni ta'kidlagan: inson aql-zakovati eng ko'p noaniqlik sharoitida sinovdan o'tadi [6]. Aynan o'sha holatni bugungi o'qituvchilar boshdan kechirmoqda.

Bundan tashqari, AI tomonidan yaratilgan "ideal dars" namunalari o'qituvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini susaytirishi mumkin. Bir tomondan, tizim soniyalar ichida mukammal dars rejasini tayyorlab bersa, ikkinchi tomondan, o'qituvchi soatlab mehnat sarflaydi. Bu tengsizlik hissi kasbiy kamsitilish (professional devaluation) sindromiga olib kelishi mumkin [7].

Ta’limda AI qo‘llashning axloqiy jihatlari ko‘p qirrali. Birinchisi — ma’lumot maxfiyligi. O‘quvchilar va o‘qituvchilar haqidagi ma’lumotlar AI tizimlarga uzatilganda, bu ma’lumotlar kim tomonidan, qanday maqsadda ishlatilishi noma’lum bo‘lib qoladi [8].

Ikkinchisi — algorithmic bias, ya’ni algoritmik tarafkashlik muammosi. Agar AI tizimi asosan Yevropa yoki Amerika ta’lim namunalarida o‘qitilgan bo‘lsa, u O‘zbekistondagi o‘quvchilarning madaniy, lingvistik va ijtimoiy xususiyatlarini to‘liq e’tiborga olmaydi. Bu esa ta’lim mazmunini bir tomonlama va madaniyatga zid qilib qo‘yishi mumkin [9].

Uchinchi masala — javobgarlik. O‘quvchi AI yordamida yozgan ishini o‘ziniki deb topshirsa, bu intellektual halollikning buzilishimi? Yoki o‘qituvchi AI tavsiyasiga asoslanib noto‘g’ri baho qo‘ysa, kim javobgar? Bu savollar hali aniq axloqiy-huquqiy javobini topmagan [10].

Biroq, barcha muammolarga qaramay, bir haqiqat o‘zgarmas: hech bir algoritm o‘quvchining ko‘zlaridagi yorug’likni yoki qiynalib o‘tirgan bolaning yelkasiga qo‘yilgan mehribon qo‘lni almashtira olmaydi. O‘qituvchi — bu avvalo inson. U faqat bilim emas, balki hayotiy tajriba, madaniy meros, milliy ruh va insoniy issiqlikni ham uzatadi.

Neuroscience sohasidagi tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, o‘qish jarayonida emotional aloqa — o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi hissiy bog’liqlik — o‘quv materialining esda qolishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi [11]. Demak, “inson omili” nafaqat psixologik, balki neyrologik jihatdan ham asoslab berilgan. Shu nuqtai nazardan qaraganda, AI hech qachon o‘qituvchining o‘rnini to‘liq bosa olmaydi, chunki unda ong, his-tuyg’u va ma’naviyat mavjud emas.

Muhokama

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ta’limda sun’iy intellektni joriy etish uch asosiy tamoyilga rioya qilgan holda amalga oshirilishi kerak: insoniylik (o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi hissiy aloqani saqlash), shaffoflik (AI qaysi qarorlarda ishtirok etishini aniq belgilash) va axloqiy nazorat (algoritmik qarorlar ustidan inson nazoratini ta’minlash).

Finlyandiya va Singapur kabi mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, AI texnologiyalari o‘qituvchini almashtirishga emas, balki uning vaqtini bo‘shatib, ijodiy va emotsional faoliyatga ko‘proq imkon yaratishga xizmat qilishi kerak [12]. Yaponiyada esa “AI yordamchi o‘qituvchi” modeli qo‘llaniladi, bunda AI hech

qachon yakuniy baho qo‘ymaydi, faqat tavsiyalar beradi. Bu o‘qituvchining professional obro‘sini saqlab qolishga yordam beradi va O‘zbekiston uchun ham foydali tajriba bo‘lishi mumkin.

O‘zbekiston sharoitida esa AI joriy etilishiga parallel ravishda o‘qituvchilarning psixologik tayanchini mustahkamlash, ularga “men zarurman” degan ishonchni qaytarish eng muhim vazifa hisoblanadi. Faqat texnik treninglar yetarli emas — kognitiv va emotsional tayyorgarlik ham talab qilinadi. Bu — texnik masala emas, balki pedagogik falsafa masalasidir.

Xulosa

Sun’iy intellekt ta’lim tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Biroq bu jarayon o‘qituvchi shaxsining psixologik xavfsizligi hisobiga amalga oshirilmasligi kerak. Insoniy omil — bu zaiflik emas, balki ta’limning eng kuchli tomonidir: his-tuyg’u, empatiya, sabr, madaniyat va milliy ruhni uzatish imkoniyati — bular faqat o‘qituvchiga berilgan ne’matlardir.

AI texnologiyalarini axloqiy, psixologik va pedagogik tamoyillar asosida joriy etgandagina biz haqiqatan ham ta’lim sifatini oshira olamiz. Aks holda, “aqlli” tizimlar “insoniy bo‘lmagan” ta’limga olib kelishi ehtimoli saqlanib qoladi. Shu sababli, ta’lim siyosatini ishlab chiqishda o‘qituvchilarning psixologik xavfsizligi asosiy mezonlardan biri sifatida belgilanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Selwyn, N. (2019). Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education. Polity Press, Cambridge. 180 p.
2. Edmondson, A. C. (1999). Psychological Safety and Learning Behavior in Work Teams. Administrative Science Quarterly, 44(2), 350–383.
3. Kahneman, D. (2011). Thinking, Fast and Slow. Farrar, Straus and Giroux. 499 p.
4. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education. Center for Curriculum Redesign, Boston.
5. O‘zbekiston Respublikasi OTFIV. (2024). Oliy ta’lim tizimida raqamlashtirish holati to‘g’risida tahliliy hisobot. Toshkent.
6. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). Intelligence Unleashed. Pearson Education Research, London.
7. Williamson, B., Eynon, R., & Potter, J. (2020). Learning, Media and Technology, 45(2), 107–114.
8. UNESCO. (2021). Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris. 26 p.
9. Hinton, A. (2022). Algorithmic Bias in Education. Journal of Educational Technology & Society, 25(1), 89–104.
10. Zawacki-Richter, O. et al. (2019). Int. Journal of Educational Technology in Higher Education, 16(1), 39.
11. Immordino-Yang, M. H., & Damasio, A. (2007). Mind, Brain, and Education, 1(1), 3–10.
12. OECD. (2023). OECD Digital Education Outlook 2023. OECD Publishing, Paris.